
Теорія та історія держави і права; конституційне право

УДК 324.7

DOI 10.33244/2617-4154.2(6).2021.12-20

О. Д. Добрянська,

*к.ю.н., старший викладач кафедри
прав людини, міжнародного та
європейського права Академії
адвокатури України, адвокат
e-mail: omtkova@ukr.net*

ORCID ID 0000-0002-0742-3706;**М. П. Вавринчук,**

*к.політ.н., доцент,
відмінник освіти України,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри права Хмельницького
національного університету
e-mail: 1vnp610@ukr.net*

ORCID ID 0000-0002-8401-5562;**О. О. Пунда,**

*д.ю.н., доцент,
доцент кафедри права Хмельницького
національного університету
e-mail: oleksandrputnda@gmail.com*

ORCID ID 0000-0002-9175-3141

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ

У роботі наголошено на тому, що конституційна скарга – це ефективний національний інструмент юрисдикційного захисту прав, свобод та правових інтересів людини і громадянина, під яким, на нашу думку, потрібно розуміти звернення встановленої форми (скарга) до Конституційного Суду України з вимогою про вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законам України (їх окремих положень) через порушення конституційних прав і свобод фізичних та юридичних осіб, які вважають, що застосований в остаточному судовому рішенні в їх справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

Конституційна скарга є «правовим інструментом» у сфері захисту прав і свобод (правових інтересів) людини і громадянина, під яким пропонуємо розуміти правову конструкцію регуляторно-впливового характеру, спрямовану на забезпечення завдань захисту прав і свобод (правових інтересів) людини і громадянина.

Зазначимо, що Конституційний Суд України виступає суб'єктом здійснення конституційного контролю як форми конституційної юстиції. У контексті дотримання вимог вичерпності всіх національних засобів юридичного захисту вимагає свого вирішення проблема прийнятності до розгляду конституційної скарги у ситуації, якщо подібне звернення ухвалено на основі вимог прийнятності до розгляду ЄСПЛ.

Практичними аспектами використання рішення суду за розглянутою конституційною скаргою є можливості впливу на правозастосовну практику щодо наступного перегляду остаточного судового рішення в порядку провадження за нововиявленими обставинами; на законотворчі процеси (нормопроектувальні роботи) з метою усунення положень, які визнано неконституційними, та впливу на правову доктрину щодо встановлення іншого тлумачення норм права, ніж це мало місце у рішеннях попередніх судів.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційна скарга, права і свободи, захист, нагляд, провадження, остаточне судове рішення.

Метою дослідження є аналіз перспектив застосування конституційної скарги як правового інструменту захисту конституційних прав.

Постановка проблеми. Питання здійснення конституційного контролю набуває актуальності у контексті загальної дискусії щодо майбутнього конституційного судочинства. При цьому запровадження інституту конституційної скарги в Україні є важливим кроком на шляху вдосконалення українського законодавства щодо відповідності його європейським стандартам у сфері захисту прав людини. Конституційна скарга є новим для України інструментом правового захисту прав і свобод людини і громадянина. Проте навіть за цей відносно невеликий проміжок часу сформована вже певна практика застосування конституційної скарги та її розгляду Конституційним Судом України. Конституційну скаргу варто розглядати як важливу форму громадського контролю за реалізацією повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування. Звернення громадянина до Конституційного Суду України за захистом своїх порушених прав можна назвати додатковою, однак вкрай необхідною гарантією реалізації мети конституційного правосуддя. Проблема полягає у тому, що широке використання конституційної скарги може викликати бажання перетворити Конституційний Суд України на суд «четвертої» інстанції.

Суб'єктом права на конституційну скаргу може бути будь-яка фізична або юридична особа (за винятком юридичних осіб публічного права, тобто органів державної влади та місцевого самоврядування), яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України або його окремі положення суперечні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних з інститутом конституційної скарги та його актуалізацією до українських правових реалій, займалися такі вітчизняні вчені: Ю. Барабаш, О. Петришин, М. Гультай, А. Головін, М. Костицький, П. Ткачук, В. Скомороха, В. Остапенко, С. Різник, О. Бринзанська, В. Колох, В. Лемак, Ю. Тодика, В. Шаповал, С. Шевчук, М. Тесленко та ін.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України закріплені права, свободи та обов'язки людини і громадянина. З позицій конституційно-правової теорії усі зазначені особисті права належать до категорії основних прав людини. Ці основні права людини закріплені на рівні конституційно-правових норм.

Конституція України визначає, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Закріплення концепції гідності людини у конституційному праві України є базою формування основних прав людини і громадянина у національному законодавстві. Дослідження теорій та концепцій гідності у праві набуває актуальності у розрізі потреби формування сучасного розуміння ідей основних прав людини.

Основні права – це певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для усіх людей. Відтак можливо виділити такі риси цих прав: по-перше, коли йдеться про основні права, то це саме ті можливості, без яких людина не в змозі нормально існувати; по-друге, зміст і обсяг можливостей людини залежить передусім від можливостей усього суспільства; по-третє, вони мають бути однакові в усіх людей; по-четверте, вони не повинні відчужуватися, кимсь відбиратись або обмежуватись, не можуть бути і предметом «дарування» з боку держави чи певної організації, а також особи [1]. Основні права і свободи людини є природними, вони не подаровані людині державою, а належать кожному від народження.

Конституція України містить ст. 55, де вказано, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, а також ст. 59, яка наголошує, що кожний має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

В основу права на конституційну скаргу покладено принцип правової держави – обмеженості державної влади конституційними правами і свободами людини і громадянина. Отже, рівень демократичності держави характеризується за показником дозволень нею верховенства в її діяльності природних прав і свобод людини й громадянина, що практично забезпечується гарантуванням кожній особі захисту її абсолютних та конкретних можливостей у будь-який, зокрема конституційно-юрисдикційний, судовий спосіб.

Україна сьогодні досягнула такого рівня розвитку, коли є всі підстави говорити про її реальну демократичність, сформованість влади народом. Але подальший рух у напрямі побудови правової держави й громадянського суспільства неможливий без удосконалення процедур реалізації та захисту основних прав і свобод кожною людиною як першоджерелом публічної влади – використання конституційної скарги.

Частиною другою ст. 8 Конституції України передбачено, що вона має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні їй відповідати. Зазначене можна розглядати як цілісний конституційний принцип організації й функціонування правової держави, в основу якого покладено загальну ідею підпорядкування держави Конституції, праву загалом. Отже, розгляд конституційної скарги сприяє практичній реалізації принципу верховенства права.

Основний Закон України є найбільш вагомим правовим орієнтиром у формуванні системи захисту прав і свобод людини і громадянина. Конституція закріплює основоположні / фундаментальні гарантії реалізації прав і свобод людини у певних сферах (наприклад, гарантії у сфері реалізації економічних прав, гарантії доступу до правосуддя тощо), а вже закони України, які приймаються виключно на основі Конституції України, деталізують приписи останньої з метою проголошення самою Конституцією цінностей, а закріплені нормативно-правові положення щодо гарантій захисту прав та свобод людини і громадянина мають суто галузевий характер.

Конституційний контроль виступає сьогодні як діяльність компетентних державних органів конституційної юрисдикції з перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідності нормативних актів Конституції, законам, під час якої ці органи уповноважені скасувати виявлені невідповідності. При розгляді конституційної скарги до традиційного тлумачення поняття конституційного контролю необхідно додати винесення рішення, яке забезпечує захист прав та свобод людини і громадянина.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» він є органом конституційної юрисдикції, який покликаний забезпечити верховенство Конституції та захист конституційних прав та свобод [2].

Унаслідок граматичного тлумачення статті 1 зазначеного вище Закону можна зробити висновок про специфіку конституційного органу, метою діяльності якого є унеможливлення неправомірних діянь, що можуть виявлятися у рішеннях загальних судів, та контроль за реалізацією конституційних цінностей у всіх галузях суспільного життя. При цьому наголосимо, що легальне визначення поняття «конституційної скарги» у законодавстві відсутнє. Стаття 50 Закону України «Про Конституційний Суд України» (форми звернення до Суду) вказує, що «формами звернення до Суду є конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга» [2].

Варто пам'ятати, що конституційне судочинство в Україні є ще доволі молодим. Дія інституту конституційної скарги в українській правовій системі є своєрідною «законодавчою інновацією», яка відкриває широке коло можливостей для активної модернізації відповідного інституту та еволюції конституційного контролю загалом. Цей процес супроводжуватиметься внесенням змін до законодавства України, оскільки існують певні відмінності між тлумаченням конституційної скарги в Конституції України та в законах. Загалом усвідомлене панування верховенства права в механізмі української правової системи, запровадження новітніх вітчизняних засобів зміцнення конституційного ладу – конституційна скарга та відстежування дії принципів верховенства права та їхній вплив на організацію сучасного українського суспільства – усе це необхідні динамічні процеси, які відкривають ширші можливості для кожного члена українського суспільства [3].

Щодо особливостей української моделі конституційної скарги, варто зазначити про право безпосереднього впливу конкретної особи на формування нормативно-правових актів шляхом оскарження їх неконституційного змісту. До внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» право звернення щодо оскарження приписів закону та визнання їх неконституційними шляхом звернення з конституційним поданням або зверненням мали лише суб'єкти владних повноважень згідно зі статтями 51 та 53 Закону України «Про Конституційний Суд України» [2].

Як доцільно зазначає М. Гультай, у разі функціонування у вітчизняній правовій системі інституту повної конституційної скарги особа може оскаржити в субсидіарному порядку будь-який акт органів державної влади за умови, що він порушує її конституційні права [4].

У такому разі Конституційний Суд України міг би отримати більше повноважень «негативного законодавця» у зв'язку з безпосереднім контролем за винесенням рішень та аналізом конституційності індивідуальних актів. А отже, можна було б говорити про розширення впливу Конституційного Суду України на правову політику держави. Згідно зі статтею 151-1 Конституції України питання конституційності закону за конституційною

скаргою особи, яка вважає, що закон, застосований в остаточному судовому рішенні, є неконституційним, вирішується Конституційним Судом України [5].

Відповідно до частини першої статті 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційна скарга є поданим до суду письмовим клопотанням про необхідність перевірки конституційності Закону України або його окремих положень, що були застосовані в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта конституційної скарги [2].

При цьому наголосимо, що суб'єктом подання конституційної скарги не може бути юридична особа публічного права. Як зазначає В. Шаповал, конституційною скаргою, по суті, знімається визнання неконституційності акта державного органу [6].

Аналіз правової статистики щодо підготовки та подання конституційних скарг демонструє тенденцію до значного відсотка відмови у прийнятті скарг через недотримання вимог її оформлення.

Так, у період з 30 вересня 2016 року по 31 грудня 2017 року до Конституційного Суду України надійшло 474 скарги. З них 367 – повернуто авторам, що становить 77 % [7].

У період з 1 січня по 31 грудня 2018 року до Конституційного Суду України надійшло 690 скарг. З них 426 (62 %) – повернуто авторам і лише 264 скарги були визнані як прийняті (38 %) [8].

У період з 1 січня по 31 грудня 2019 року Конституційним Судом України було постановлено 286 ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження у справах за конституційними скаргами (сенатами – 16, колегіями суддів – 270).

У 7 ухвалях колегії суддів за частиною порушених у конституційних скаргах питань відкрили конституційне провадження, за частиною – відмовили у відкритті. Найчастіше підставою для відмови у відкритті конституційного провадження за конституційними скаргами визнавалася їх неприйнятність (п. 4 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Про це зазначено у 249 ухвалях колегій суддів та 13 ухвалях сенатів.

Основною причиною неприйнятності конституційних скарг, за оцінкою Конституційного Суду України, є відсутність обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням порушеного права людини, гарантованого Конституцією України; про це зазначено у 220 ухвалях колегій суддів та в 10 ухвалях сенатів.

На неприйнятність з інших підстав, передбачених ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», вказується у 44 ухвалях колегій суддів. У 10 ухвалях колегії вказали також на очевидну необґрунтованість змісту і вимог конституційної скарги, що є порушенням вимог ч. 4 ст. 77 цього Закону.

Причинами неприйнятності конституційних скарг, за оцінкою Конституційного Суду України, виступали також:

- наявне зловживання правом на подання скарги (ч. 4 ст. 77);
- недотримання вимог щодо вичерпання усіх національних засобів юридичного захисту (п. 1 ч. 1 ст. 77);
- порушення строку подання конституційної скарги (п. 2 ч. 1 ст. 77);
- незастосування оспорюваного положення в остаточному судовому рішенні (частина перша статті 55 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставами для відмови у відкритті провадження за конституційними скаргами Конституційний Суд України визнавав, крім згаданого,

- неналежність до повноважень Конституційного Суду України питань, порушених у конституційних скаргах (п. 2 ч. 1 ст. 62);
- втрату чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання відповідності Конституції України (п. 5 ч. 1 ст. 62);
- наявність рішення Конституційного Суду України щодо того самого предмета конституційної скарги (п. 6 ч. 1 ст. 62);
- звернення до Конституційного Суду України неналежним суб'єктом (п. 1 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про Конституційний Суд України») [9].

Дотримання вказаних умов та формальних вимог Закону щодо змісту конституційної скарги є надзвичайно важливим, оскільки більшість скарг повертаються Конституційним Судом України ще на початковому етапі.

Лише за період з 01.01.2019 до 24.06.2019 було подано 372 скарги. 204 скарги були повернуті суб'єкту подання через недотримання формальних вимог або через те, що зміст і вимоги скарги були очевидно необґрунтованими або Конституційний Суд України дійшов висновку про зловживання правом на подання скарги. Колегія суддів відмовила у відкритті провадження щодо 121 скарги. Інші скарги на сьогодні Конституційний Суд України вже розглянув або їх розгляд не завершений.

Більшість відмов у відкритті конституційного провадження і повернень скарг були пов'язані з тим, що скаржники неправильно розуміють суть і природу конституційної скарги. Конституційний Суд України – це не суд четвертої інстанції, він не розглядає спір по суті, не досліджує обставини справи й докази. Конституційний Суд України аналізує відповідність закону або певного його положення Конституції України, беручи справу скаржника лише як приклад застосування норми на практиці.

Тому подання конституційної скарги лише на тій підставі, що скаржник не погоджується з тлумаченням та застосуванням судом норм права, є безперспективним. З огляду на зазначене, належне обґрунтування неконституційності норми закону, яка покладена в основу судового рішення, є основним завданням для юристів скаржника [10].

Конституційна скарга подається виключно щодо відповідності Конституції України закону України (його окремих положень). Дії чи бездіяльність органів державної влади, рішення судів у системі судоустрою України до Конституційного Суду не оскаржуються. Конституційний Суд України не уповноважений здійснювати перегляд судових рішень, скасовувати їх, оцінювати правильність застосування судами норм матеріального і процесуального права, а також перевіряти судові рішення на відповідність Конституції України та законам України.

Конституційний Суд України не є суб'єктом законодавчої ініціативи, він не може втручатися у діяльність законодавчого органу державної влади, змінювати чи доповнювати чинні нормативні акти.

Висновки. Конституційна скарга – це інноваційний для правової системи України інструмент юрисдикційного (судового) захисту прав, свобод та правових інтересів людини і громадянина, під яким необхідно розуміти звернення встановленої форми (скарга) до Конституційного Суду України з вимогою про вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень).

Конституційний Суд України виступає суб'єктом здійснення конституційного контролю, формою конституційної юстиції і не є судом «четвертої» інстанції. Його позитивне рішення лише може бути підставою до перегляду судових рішень у екстраординарних правових

процедурах. При цьому варто наголосити, що екстраординарні провадження включають певні правові механізми, інструменти, за допомогою яких дії суб'єктів юридичного процесу в процесі особливого провадження набувають організованості, підконтрольності та узгодженості в усіх видах загального судочинства.

Практичними аспектами використання рішення суду за розглянутою конституційною скаргою є можливість впливу на правозастосовну практику щодо наступного перегляду остаточного судового рішення в порядку провадження за нововиявленими обставинами, законотворчі процеси (нормопроектувальну роботу) з метою усунення положень, які визнані неконституційними, та правову доктрину щодо встановлення іншого тлумачення норм права, ніж це мало місце у рішеннях попередніх судів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рабінович П. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції. *Український часопис прав людини*. 1994. № 1. С. 16–18.
2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. База «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
3. Бабич С. О. Конституційна скарга як механізм укорінення верховенства права в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Том 5. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:5uVi-Y5s_G4J:nrplaw.ukma.edu.ua/article/download/208008/208196+&cd=11&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
4. Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 24–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2013_1_5 (дата звернення: 01.03.2020).
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/ed20160930> (дата звернення: 01.03.2020).
6. Шаповалова К. Г. Конституційна скарга в механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина: порівняльне дослідження та перспективи запровадження в Україні. *Наше право*. 2014. № 4. С. 32–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_4_7
7. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2017 рік. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2017.pdf
8. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2018 рік. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2018.pdf
9. Конституційний Суд України. Інформаційна доповідь 2019 рік. Затверджено Постановою Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 19-п/2020. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2019.pdf
10. Деркач Д., Колос Ю. Конституційна скарга: останній шанс досягти справедливості? URL: <https://vkr.ua/publication/constitutional-appeal#:~:text=%>

REFERENCES

1. Rabinovych P. Osnovni prava liudyny: poniattia, klasyfikatsii, tendentsii. *Ukrainskyi chasopys prav liudyny*. 1994. № 1. S. 16–18.

2. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 lypnia 2017 roku № 2136-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
3. Babych S. O. Konstytutsiina skarha yak mekhanizm ukorinennia verkhovenstva prava v Ukraini. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. 2020. Tom 5. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:5uVi-Y5s_G4J:nrplaw.ukma.edu.ua/article/download/208008/208196+&cd=11&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
4. Hultai M. Povna chy normatyvna konstytutsiina skarha: poshuk natsionalnoi modeli. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2013. № 1. S. 24–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_1_5 (data zvernennia: 01.03.2020).
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/ed20160930> (data zvernennia: 01.03.2020).
6. Shapovalova K.H. Konstytutsiina skarha v mekhanizmi zakhystu prav ta svobod liudyny i hromadianyna: porivnialne doslidzhennia ta perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini. *Nashe pravo*. 2014. № 4. S. 32–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_4_7
7. Shchorichna informatsiina dopovid Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy za 2017 rik. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2017.pdf
8. Shchorichna informatsiina dopovid Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy za 2018 rik. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2018.pdf
9. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. Informatsiina dopovid 2019 rik. Zatverdzheno Postanovoio Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26 bereznia 2020 roku № 19-p/2020. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2019.pdf
10. Derkach D., Kolos Yu. Konstytutsiina skarha: ostannii shans dosiahty spravedlyvosti? URL: <https://vkp.ua/publication/constitutional-appeal#:~:text=%>

O. D. Dobryanska, M. P. Vavrinchuk, O. O. Punda. Constitutional complaint as a new tool for protection of constitutional rights

The paper emphasizes that constitutional complaint is an effective national instrument of jurisdictional protection of human and civil rights, freedoms and legal interests, that should be defined as an appeal of the determined form (complaint) to the Constitutional Court of Ukraine with a request to resolve the issues of compliance with Constitution of Ukraine of the laws of Ukraine (their separate provisions) due to violation of constitutional rights and freedoms of individuals and legal entities who believe that the law of Ukraine (its separate provisions) applied in their final court decision contradicts Constitution of Ukraine.

The constitutional complaint is a «legal tool» in the field of human and civil rights and freedoms (legal interests) protection, by which the authors suggest to understand the legal structure of regulatory and influential nature aimed at ensuring the protection of human and civil rights and freedoms (legal interests).

It is highlighted that the Constitutional Court of Ukraine acts as a subject of constitutional control as a form of constitutional justice. In the context of compliance with the requirements of exhaustion of all domestic remedies, the problem of admissibility of a constitutional complaint needs to be resolved in a situation where such an application is accepted by ECHR on the basis of admissibility requirements.

Practical aspects of the execution of the court decision on the considered constitutional complaint are the possibility of influencing: the law enforcement practice in terms of the subsequent revision of the final court decision in the order of proceedings under the newly discovered circumstances; legislative processes (law drafting processes) in order to eliminate provisions that have been declared unconstitutional and influencing legal doctrine in terms of establishing a different interpretation of the law than it was in the decisions of previous courts.

Keywords: *Constitutional Court of Ukraine, constitutional complaint, rights and freedoms, protection, supervision, proceedings, final court decision.*

Стаття надійшла до редколегії 23 квітня 2021 року